

Keywords: sources of official origin, certificate, biography, historiography, personality sources of official origin, fact, restoration, research, activity, chronology, analysis, attestation, certificate, certification, agreement.

УДК 821. 161. 2. 091

Галина АЛЕКСАНДРОВА

МИХАЙЛО СТАРИЦЬКИЙ ТА ІВАН СТЕШЕНКО: РОДИННІ І ТВОРЧІ ЗВ'ЯЗКИ

У статті розглядаються факти безпосередніх контактів між визнаним класиком української літератури Михайлом Старицьким (1840-1904) та забороненим радянською владою і маловідомим нині письменником, чоловіком Оксани, доньки М. Старицького, Іваном Стешенком (1874-1918) на основі листів, рецензій, спогадів, літературно-критичних статей, які доводять, що творчість М. Старицького наклала значний відбиток на становлення громадянської позиції та художньо-естетичних засад І. Стешенка, вплинула на формування його як поета. Наголошується, що простеження контактної-генетичних зв'язків між творчістю цих двох письменників, зокрема в царині поезії, нині є актуальним, оскільки дасть змогу досягнути міру і якості засвоєння І. Стешенком традицій М. Старицького, що важливо для з'ясування естетичної вартості української поезії кінця ХІХ – початку ХХ ст. та явищ спадкоємності в межах національної літератури. Порівнюються їхня громадянська, пейзажна та інтимна лірика, яка свідчить, що І. Стешенко продовжив і розвинув традиції М. Старицького. Хоча митці перебувають у різних літературних «рядах», але їхня поезія має дуже багато спільного, уособлює проблемно-тематичні та естетично-виражальні шукання межі ХІХ – ХХ століть, синкретизм стилєвих тенденцій, яскраво характеризує особливості розвитку художнього мислення означеної доби.

*Ключові слова: поезія, ліричний герой, тема, образ, стиль, кон-
тактно-генетичні зв'язки, вплив, літературна традиція, порівняння.*

Постановка проблеми. Михайло Старицький (1840-1904) та Іван Стещенко (1874-1918) – яскраві багатогранні особистості в українській літературі. І хоча за віком вони презентують різні етапи в її розвитку, багато промовистих аналогій є в їхніх біографіях: обоє дала життя з полтавська земля (М. Старицький народився в с. Кліщинці, І. Стещенко – у Полтаві), обоє закінчили гімназію в Полтаві, де оволоділи іноземними мовами (і ще в шкільні роки обидва почали віршувати). Поетичну творчість обидва розпочали перекладами та переспівами зарубіжних авторів. Навчалися в Київському університеті св. Володимира (М. Старицький у 1860-1865 рр., І. Стещенко у 1892-1896 рр.). Обоє в ті роки перебували у вирі громадського життя. Студентом М. Старицький відвідував збори й мітинги, долучився до просвітницької роботи, працював у недільних школах, народних бібліотеках. Брав участь у роботі Старої громади, Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, став одним з фундаторів Всеросійського театрального товариства, організатором і діяльним членом Київського літературно-артистичного товариства, видав збірник «Луна» (1881), альманах «Рада» (1883, 1884). Залишив неоціненний слід у поезії, драматургії, прозі. А ще, кажучи словами М. Зерова, був «несамолобно щирий у своєму захопленні літературними нащадками, він відіграв в організації літературного життя 90-тих рр. таку ролю, на яку не мали сили ні Куліш, ні Щоголів, може, й обдарованіші від нього, як поети та стилісти» [4, с. 679]. Усвідомлюючи стратегічні інтереси національної літератури, «він бачить, відчуває складний механізм взаємозв'язків, взаємовпливів, відгуків, причинно-наслідкових умов і володів винятковим умінням усьому дати лад» [9, с. 22].

У випадку Івана Стещенка маємо майже такий само синтез різних видів діяльності: він відомий як поет, *літературознавець, критик, перекладач, педагог, громадський і політичний діяч*, театрознавець, Генеральний секретар освіти уряду УНР. Викладав у Київській жіночій гімназії, у 1-ій комерційній школі, Фребелівському інституті, на Вищих жіночих курсах, у музично-драматичній школі Миколи Лисенка, був директором Тетянівській гімназії. Працював у ре-

дакціях літературного альманаху «Нова Рада», журналів «Шершень», «Гедзь», «Сяйво», газети «Киевскиеотклики». Був членом Товариства Нестора-літописця, секретарем Українського Наукового Товариства у Києві. Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (з 1917). Брав участь у роботі Революційної української партії (РУП), Української демократичної партії (УДП), Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). Після подій 1917 року стає організатором і головою Товариства Шкільної Освіти, членом Центральної Ради. Убитий у Полтаві невідомими злочинцями. З цього часу і до 1990-х років згадується лише як «буржуазний націоналіст».

Обоє поховані на Байковому кладовищі...

Поетична спадщина М. Старицького та І. Стешенка ще не розглядалися в компаративному зіставленні. Нині актуальним є простеження контактено-генетичних зв'язків між творчістю цих двох письменників, зокрема, в царині поезії, осягнення міри і якості засвоєння І. Стешенком традицій М. Старицького, що дасть змогу водночас з'ясувати естетичну цінність вітчизняної поезії кінця XIX – початку XX ст, явищ спадкоємності в межах національної літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поетична творчість М. Старицького повсякчас перебуває в полі зору літературознавців. Уже наприкінці XIX – на початку XX ст. його доробок викликав суперечливі думки. І. Франко називав його одним «з найвидатніших сучасних українських поетів» [23, с. 388], «поетом з великим талантом» [23, с. 388], але зауважував: «...талант Старицького, очевидно, був не рівня талантові Шевченка» [26, с. 242]. М. Євшан вважав його другорядним поетом і дорікав упорядникові поетичної антології «Українська муза», що М. Старицький «забирає стільки місця, як І. Франко» [3, с. 519]. Пізніше утвердилася думка, що його творчість «має значення етапу, переходу від поетичного набутку 60-х рр[...] до Самійленка, Лесі Українки та інших, що поставили поетичне слово на нові рейки» [4, с. 664]. Нині з постаттю М. Старицького пов'язують найбільші мистецькі здобутки кінця XIX ст. Розділи про його творчість є в академічних «Історіях української літератури», підручниках з історії української літератури; існують вступні статті до багатотомних і вибраних видань творів письменника (М. Русанівський, М. Дяченко, В. Олійник, М. Рильський, С. Шаховський, М. Комишанченко, Л. Дем'янівська, С. Зубков та

ін.), критико-біографічний нарис (Л.Сокирко), літературний портрет (М.Комишанченко), окремі сторінки йому присвячені в монографіях М. Бондаря, Л. Голомб, О. Камінчук, М. Ткачука, Л.Скупейка та ін. Творчість М. Старицького проаналізована в монографіях Н. Левчик, О. Цибаньової та ін. Чимало статей останнім часом з'явилося у збірниках, присвячених ювілейним датам М. Старицького. Докладно переглянув традиційні оцінки творчості письменника В. Поліщук [8].

Поезія І. Стешенка не знаходила належного відгуку і за його життя (окремі згадки в Лесі Українки, І. Франка, рецензії В. Дорошенка, М. Лозинського, Л. Старицької-Черняхівської та ін., пізніше – в працях М. Зерова). Поодинокі зауваги про І. Стешенка-поета є у 8 томній (т. 5, 1968) та 2-томній (1987) «Історія української літератури»; у пізніших підручникових виданнях – лише в переліках, «обоймах» авторів. Уперше обидві його збірки розглянуто в монографії О. Камінчук «Художній дискурс української поезії кінця ХІХ – початку ХХ ст.» (2009). Є окремий розділ про І. Стешенка і в першому томі нового підручника з історії української літератури Ю. Коваліва (2013) (докладніше див. [1]). Літературна творчість автора поза межами двох його прижиттєвих збірок, розкидана в періодиці кінця ХІХ – початку ХХ ст., залишалася досі невідомою ширшому загалу читачів та й літературознавцям. Нині, коли зусиллями Григорія Титаренка оприлюднено значну частину невідомого літературного доробку Івана Стешенка [17] (твори І. Стешенка цитуємо за цим виданням – Г. А.), написано найдокладнішу біографію [20], є всі підстави розглядати І. Стешенка як самостійну творчу постать початку ХХ ст., у поетичному світі якої відбилися чи не всі стильові й естетичні особливості, властиві перехідній добі межі ХІХ–ХХ століть, і водночас простежити суголосність його поезії з художньо-естетичними явищами кінця ХІХ – початку ХХ ст., зокрема зі спадщиною М. Старицького.

Мета статті: виявити факти безпосередніх контактів між М. Старицьким та І. Стешенком (листи, рецензії, спогади, статті), спільні тенденції, суголосність та відмінність у поетичній спадщині в контексті художньо-естетичних явищ кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Життєві та творчі шляхи М. Старицького та І. Стешенка перетнулися в Києві вже у вересні 1892 року: О. Тулуб залучив студента-першокурсника до групи молодих діячів

української культури «Плеяда», у помешканні М. Лисенка познайомив його «з О. Ант. та М. В. Лисенками, з М. Старицьким, Вол. Антоновичем, Оленою Пчілкою, Одаркою Романовою та іншими. Тут же Стешенко познайомився і з молодією громадою – Л. М. Старицькою, О. М. Старицькою, Лесею Українкою, Вол. Самійленком, Єв. Тимченком, М. Славинським та іншими» [22, с. 93]. Ці особистості відіграли неабияку роль у становленні національного самоусвідомлення І. Стешенка; постійні творчі і дружні контакти з ними І. Стешенко підтримував упродовж усього життя. М. Старицький «зумів стати патроном молодого літературного кола» [4, с. 669]. За словами О. Пчілки, він «захоплювався їхніми віршами, пропагував їх, читав іншим, ніби хвалячись ними [...], був у стосунках із письменниками-початківцями щирим другом» [10, с. 431-432].

Незабаром після знайомства М. П. Старицький запропонував землякові переселитися в будинок по вул. Караваєвській, який тоді займала його сім'я. І. Стешенко скористався цією пропозицією. Можемо говорити, що вже з цього часу він стає членом достойної родини Старицьких, яка залишила неповторний слід у духовному житті України. *Не без впливу книжки перекладів М. Старицького «Сербські народні думи і пісні» (1876) І. Стешенко вже в студентські роки заявив про себе науковець*, отримавши срібну медаль за працю із сербсько-хорватської літератури «Станко Враз і його поезія». Певно, неабияку роль у виборі теми зіграла й передмова М. Старицького про національну нескореність сербів, утілена в їхньому епосі, який повсякчас допомагає їм у боротьбі з ворогом, на відміну від українських дум, які під гнітом історичної долі поринають у забуття і замінюються «лакейськими куплетами» [12, с. 536]. І. Стешенко вже 1893 р. організовує соціал-демократичний гурток, до якого ввійшли Леся Українка, Оксана Стешенко, М. Коцюбинський, М. Кривенюк, П. Тучапський та інші.

Першу згадку про І. Стешенка знаходимо в листі М. Старицького до М. М. Старицької 3 грудня 1893 р.: «Людя и Оксана влюбились в Стешенка, особенно Людя – да! Даже целуются» [12, с. 510].

Але далі в юнака зав'язалися романтичні стосунки із Оксаною, молодшою донькою М. Старицького. І Оксану, й Івана була заарештовано – його ще 1896 р. за доносом за пропаганду між селянами, її – у березні 1897 р. у зв'язку з так званою «вітровською справою»

(саме тоді Марія Вітрова – народниця з Чернігова, не витримавши знущань жандармів у Петропавлівській фортеці, здійснила самопалення. По всій Росії пройшли студентські заворушення, у Києві було заарештовано близько півтисячі молодих людей – Г. А.). Після звільнення з в'язниці І. Стешенкові було заборонено проживати в університетських містах Росії та працювати в педагогічній царині. Місцем заслання для молодого подружжя стала Чернігівська губернія. На початку липня 1897 р. М. Старицький пише листа до І. Л. Шрага, відомого чернігівського адвоката: «Обертаюсь до Вашої ласки і щиро прошу, коли мога, поміркуйте за Стешенка: чи не вдалося б хоть приватну яку посаду там у Чернігові йому здобути, а то горе з бідним юнаком та й годі! Оце Люда їздила упадати за нього в Петербург, і їй пощастило – бачилась з міністром і так прискорила діло, що за тиждень було повершене. Стався присуд такий: залічено те, що він сидів у тюрмі, в кару за його вчинки, та й годі. Зараз казано звільнити його і віддати під явний дозор на 2 роки з заборonoю на сей час пробувати в університетських городах і столицях – та й по всьому.

Поклопочіть, коли ласка за хлопця; чи не можна б хоть чого-небудь?» [12, с. 542].

Турбується М. Старицький і про Стешенкові переклади: «Я оце маю [...] відіслати нашому цензору переклад «Орлеанської дівки»: нехай заборонить, то буду скражитись за порушення височайшої волі», – пише в листі до Ц. Білиловського 11 лютого 1898 р. [12, с. 564]. 20 травня 1898 р. скаржитись тому-таки адресатові на занадто дрібний почерк свого зятя, яким той переписав його повість «Заклята печера». Не згодний М. Старицький був і з його «правописсю»: «Стешенко мені втелющив галіційську, я виправляв, виправляв, але, може, де що лишилось, то Ви з ласки догляньте» [12, с. 578]. Газету «Киевское слово», де співробітничив І. Стешенко, у листі до Д. Мордовцева (кінець листопада 1901 р.) М. Старицький називає «чесним органом» – на противагу «Киевлянину», «Киевскойгазете» – українофобським виданням, які друкували наклепницькі статті, звинувачуючи М. Старицького в неоригінальності його п'єс [12, с. 607].

Оксана Стешенкозгадувала: «Коли ми повернулися з заслання [...], тоді ми (Стешенки) жили на М. Благовіщенськійвулиці (тепервул. ім. Саксаганського), а за кількабудинківвід нас жили поруч-Старицький, Лисенко та Косачі (№ 9, 5, 97 і 99). Не буломайже дня,

щоб ми не бачилися» [18, с. 104]. У 1904 році І. Стешенко працює в редакції українського літературного альманаху «Нова Рада» разом із М. П. Старицьким, Оленою Пчілкою та Л. М. Старицькою-Черняхівською.

Творчість М. Старицького для І. Стешенка була сутнісним національно-літературним маркером: після Шевченкової поезії серед старшого покоління для нього взірцем є твори Старицького і Франка, Глібова і Щоголева [13, с. 61]. М. Старицький, за визначенням І. Стешенка, «найбільша величина» [14, с. 48] в українській поезії 1870-х років, у якій він сказав нове слово порівняно зі своїми попередниками. І. Стешенко відводить старшому майстрові перше місце серед перекладачів, наголошуючи, що той започаткував збагачення рідної літератури перекладами творів світової літератури.

У статті «М. Старицький як поет» (1914) І. Стешенко намагається з'ясувати «чим був Старицький, що було в нього спільного з кращими людьми краю і що відрізняло від них і викликало проти нього «каміння» [15, с. 40]. Критик наголошує: як особистість М. Старицький сформувався у 1860-х рр., перейнявся народолюбством і був народником у громадських виступах; не був політиком і не говорив про політичні ідеали українців, але заявив про свої вимоги щодо розвитку нації. «Се власне вимоги розвою національного життя, а як останнє по своєму змісту широке, то він висунув на перший план розвій рідного йому письменства і мови» [15, с. 42]. Народолюбець, патріот, готовий віддати свої матеріальні блага для громадської мети, – так І. Стешенко окреслює життєві і творчі принципи письменника.

Великого значення критик надавав перекладам М. Старицького: «Те, що поет робив переклади, се прояв патріотичного або естетичного смаку, а зміст їх і напрям – се прояв внутрішнього змісту душі автора» [15, с. 42]. У його перекладах І. Стешенко знаходить свідомий вибір того, що відповідало настроям автора: «В них видно, перш за все, його органічний нахил, психофізичну індивідуальність» [15, с. 43]: елегійність, любов до природи, перевагу громадських почуттів. І. Стешенко зазначав наявність у творах М. Старицького мотиву кохання, але він, на його думку, посідає другорядне місце і більш сповнений «журних рис про минулу насолоду, ніж є хвалою коханню» [15, с. 44]. Головний зміст його поезій – громадське, а не

особисте життя. Критик зазначає особливості творчості М. Старицького: небагато патріотичних творів (присвячені Шевченкові, Котляревському, про любов до рідного краю), решта – «спокійні, епічні і мають на меті більше доповнення історичних поглядів Шевченка і почасти його сюжетів» [15, с. 45]. Це, на переконання І. Стешенка, своєрідна реабілітація гострих випадів Шевченка проти деяких представників «варшавського сміття». Натомість у М. Старицького звучать заклики до слов'янства, з яким українцям доводиться жити. Переосмислюючи цю статтю, О. Тетеріна вказує на те, що І. Стешенко не випадково підкреслював вагомe значення драматичних творів М. Старицького, – «як з огляду на розширення жанрового потенціалу української літератури загалом, так і на її високу техніку зокрема» [19, с. 103], адже І. Стешенко був переконаний, що «форма в мистецтві се все, – бо зміст впливає тільки через форму» [15, с. 42], і висловив міркування, що п'єси М. Старицького мали безперечний вплив на публіку саме через свою вдалу форму.

Історико-літературне значення М. Старицького, стверджує І. Стешенко, у тому, що це був поет-демократ, співець окривджених. Він зазначає високу поетичну техніку митця: силу виразу і, з другого боку «ніжну лагідність літературно обробленого слова» [15, с. 45]. Після Шевченка критик називає його єдиним поетом, який мав такі широкі поетичні завдання. Порівняти з ним, на думку І. Стешенка, можна було б Степана Руданського, але талант останнього «не зовсім вийшов з настроїв деякого етнографізму і не набув потрібної літературної обробки» [15, с. 45]. Натомість у творах М. Старицького «видно людину з літературною освітою і великим смаком, видно доладне уміння вийти з трудного становища відносно виразу мови» [15, с. 45]. Його твори матимуть цікавість доки існуватимуть ті явища, на які звертав увагу і висловив свої почуття поет. Далі вони матимуть постійну «мистецьку та іншу вагу, як малюнки життя й природи, як вислів чуття інтелігентної людини, одного з представників свого народу» [15, с. 46].

Прикметно, що саме з цієї статті М. Зеров узяв чотири цитати до своєї праці «Літературна позиція Старицького» (1929), намагаючись хоч так повернути до наукового вжитку вже заборонене ім'я І. Стешенка (прикро, що посилань на джерело цитат, за винятком назви журналу в останній згадці, немає – І. Стешенко уже вважався

«українським буржуазним націоналістом»). Ось ці цитати: 1) «Стещенко і Пчілка кладуть на тих перекладах особливий наголос, як на наймогутнішому засобі «вивести рідне письменство з простого, вузького шляху на широкий всесвітній шлях» [4, с. 670]. 2) «Громадянська лірика російська поклала свою печать і на поезію Старицького, в якій, за висловом І. Стещенка, відбився «типовий настрої громадсько-розвиненої людини 70-тих років» [4, с. 675]; 3) «На думку Ів. Стещенка, в усіх поезіях Старицького особистого змісту знати громадсько-елегійну ноту; породжені вони «чутливою душею поета, що не могла бути байдужа до громадських страждань» [4, с. 677]; 4) «Стещенко в «Літературно-науковому віснику», розповівши про самотність Старицького серед його сучасників, закінчує: «І врешті колесо повернулося на бік Старицького та його однодумців, правда, більш молодого віку» [4, с. 678].

Остання цитата, певно, особливо імпонувала М. Зерову: вона спонукає його повсякчас наголошувати зв'язок між спадщиною М. Старицького і творчістю молодших авторів: «Старицький, будучи людиною громадською, пливучи в головному річищі українського літературного життя, більше заважив у формуванні молодшої генерації поетів, а його творчість визначила її програму» [4, с. 668]; «він був увесь час на очах, репрезентуючи собою українську культурно-громадську справу – тому й літературна лінія його була виразніша в очах молодого літературного покоління, а те нове, що було в його літературній праці, мало шанси скоріше прищепитися і викликати наслідування» [4, 669].

В. Поліщук звертає увагу на паралелі між Старицьким і Шевченком, про які виважено і об'єктивно висловився І. Стещенко, а пізніше – М. Зеров, обидва будуючи судження з урахуванням Франкових оцінок [7, с. 13]. Нині ця тема стала особливо актуальною: до давніших досліджень (Л. Ленюк, П. Пивоварський) додалися студії М. Бондаря, А. Меншій, І. Немченка, В. Поліщука, Г. Синьоок та ін.).

В іншій статті І. Стещенко зараховує М. Старицького до тих діячів, що залишили слід у розвою рідної культури, «підтримували рідний ґрунт» [16, с. 118]: він віддав свої сили українському письменству, хоч міг посісти видатне місце і в російській літературі. Лише згодом з матеріальних причин він змушений був писати по-російськи, але все ж про Україну. Тому заслуга М. Старицького, пе-

реконує і. Стешенко, насамперед у свідомій вірності національному духу. Його твори «написані дужою, енергічною рукою», «в них чується краса виразу, рельєфність думки» [16, с. 119], драми створені з розумінням цього роду поезії і його законів, а за високою технікою письменник «не має собі рівних в нашому письменстві, та не багато їх і в руському» [16, с. 119]. Друга заслуга М.Старицького, за І. Стешенком, – його оригінальна творчість. Третя – новаторство у царині перекладу: за допомогою його посередництва він виводить народ «на всесвітнє займище» [16, с. 120], розвиваючи рідну мову. До перекладів М. Старицький вдався «дбаючи про збагачення рідної нації, про поширення її обрїю і меж життя» [16, с. 120], попри глум ворогів і друзів розумів, що «тільки з єднання народного з всесвітнім може розвинути дійсне національне життя» [16, с. 120]. Цитуючи цю статтю, М. Бондар називає І. Стешенка одним із «духовних спадкоємців Старицького» [2, с. 34], акцентуючи на тому, що критик особливо виділяв перекладацьку діяльність письменника, ставлячи її вище, ніж самоздійснювану, стихійну, пов'язану з рідним ґрунтом оригінальну творчість. Література «перекладника», на думку І. Стешенка, це «література, що вже просто відноситься до бажання розвивати народну культуру до ступня національної вартості. Творити в межах народного життя і творити на теми, вищі од народного розуміння або подібне перекладати – це речі зовсім різні. В першому випадку ми лишаємось завжди при обмеженому простонародному ґрунті, в другому – ми розвиваємо його і творимо форми, в даному разі – мову» [16, с. 120]. Це дає змогу сприймати і засвоювати нові напрями та ідеї.

І, нарешті, неоціненна заслуга М. Старицького, на переконання І. Стешенка – це розбудження національної свідомості через театр. Таким чином, у статті постає багатогранна постать талановитого поета-лірика, перекладача, що збагатив наше письменство всесвітніми зразками, драматурга, театрального діяча, що й матеріально, і духовно творив підвалини українського культурно-національного життя, але справжнє історичне значення якого буде оцінено тільки пізніше.

На відміну від М. Старицького, який весь свій талант віддав літературі, театру і видавничій справі – досить спорідненим видам діяльності, для активної натури І. Стешенка власне культурницькі

рамки були завузькими. Інтенсивність його як поета нерівномірна: він переживав періоди творчої «стагнації», інколи «мовчав» по три-п'ять років. І. Стешенко відповідав тому типові митця початку ХХ ст., що його І. Франко окреслив як «драгоманівський»: це митці неспокійні, «з вихруватими натурами», «жадні праці і переобтяжені працею» [24, с. 516]. Як зазначав О. Тулуб, «натхнення поета у нього у нього не шкодило холодним викладанням вченого, громадського діяча й реального політика» [22, с. 92] – активна діяльність у всіх цих сферах потребувала володіння словом. Надрукувавши досить обнадійливі дві збірки – «Хуторні сонети» (1899) і «Степові мотиви» (1901) – до поетичної творчості він звертався, можна сказати, принагідно: не покидав віршувати, але друкував поезії лише в періодиці, більше не намагався видати їх окремою книжкою. Але творча сила І. Стешенка не погасала ніколи.

Символічною є постать коваля в однойменному вірші І. Стешенка, у якому він безсумнівно і категорично сприймає громадянський сенс життя, натякаючи цим заголовком на постать М. Старицького, якого сучасники за любов до неологізмів іронічно називали «Ковалем»:

*Маю до праці я силу великую,
В серці ж – ще більш почуття,
Я собі долю по новому викую,
Краще здобуду життя!*

Так публіцистично сформулював І. Стешенко своє життєве кредо, що звучить як утвердження віри в силу духу, надія на успіх боротьби за вселюдські ідеали.

Найбільше перегукуються в обох поетів вірші на громадянську тематику, про долю України, її майбутнє. У М. Старицького поезії насичені впізнаваними образами-символами, що витворюють ідеалізований образ України: поля, діброви, Дніпро широкий, бір сосновий («Прощання» [11] (поезії М. Старицького цитуємо за цим виданням – Г. А.), гаї темряві, річеньки криваві, степи широкі, могилки високі, поля-долини («Нема правди»). Домінують зорові образи: дуби широкочолі, гаї густі, степи, неначе море, річки й озера вільні, лани...які стеляться килимами («Бажання»); луки, степи розлогі, пороги Дніпра, хвилі золоті нив, садочки вишняку,

білесенькі хати, хліб коло хат, селяни за працею, сумні могили, до яких додаються слухові: річ дідів, регіт дівчати, стогін пугача, гування парубків, гомін дівчат, голосна пісня, стукіт ципів, сюрчання веретен, ридання жіночої журби («До України»), Різко контрастує із цим земним раєм реальна дійсність: народ «убожеством прибитий, знеможений і темністю сповитий» («До України»), «змучений брат» у сахарнях, зірочок-дівчат, як гинуть у багні, на податки деруть сорочки і шкури, а навколо пишються тюремні мури («Бажання»).

У віршах І. Стешенка з'являються картини минулого України: «Обличчя гордії гетьманів, Валки орлів-січовиків, Барвисте море тих жупанів, Шабель, нагострених списів, Козацтва, Січі давня воля («Цвітка на могилу Шевченка»). Частіше, ніж у М. Старицького у нього постає образ України-матері, успадкований від попередньої літературної традиції – ображеної, нещасної, зневаженої, яка дякує сидам, що страждали за неї («До О. Я. Кониського»); яка «чистая, святая Обтерла врешті сльози» («Весна»); він змінюється образом омріяної майбутньої України-матері, яка «на щастя й рай народа-сина Пливе по лону вільних хвиль» («Привіт»), і постає як «країна щаслива та пишна... край щасливий той – Вкраїна єсть ясна» («Шевченкові»).

Перегукуються в обох поетів щирі поривання присвятити життя і Божий дар розвою рідного народу і людству загалом. У М. Старицького: «...ціле життя я складаю За щастя, за долю питимого краю» («Забутливі люди»); «І знов жага на світі жити, чинить добро, людей любити Й оддати душі надбитий хист Рідному краю на користь» («Дивлюсь на тебе»). У Стешенка: «Бажання є питимий край любити І все добро, усе життя своє Забитому народу присвятити І працювати оскільки сили є» («Похмурий світ... невтішно все у ньому»). Проблема праці задля соціального і національного визволення – одна із основних у поезіях М. Старицького та І. Стешенка. У М. Старицького праця – це активна діяльність: «І працею заворушилась хата На користь рідного села» («Ізнов нудьга, непрохана кума»), людські зусилля, напруження, часто понад силу: «Скільки потрачено марно праці і літ молодих» («Думка»), «Працею на всіх, роби до поту Не розгинаючи спину» («До Шевченка»), «На труд тяжкий й не вистачає рук» («На Новий рік»), «І скрута знов – невільна праця, нуд» («Смерть слов'янина»), «І ти свої змучені руки не зди́ймеш до праці ніяк» («Коли від ненадної муки...»), «Він побивавсь

за бідоту бездомную, За її працю криваву» («На смерть друга»). Іноді лунають заклики до роботи: «Додамо до праці руки» («Гайда в поле! Гине нива!»), «Щоб роїлись заміри нові – стать до праці за чесне, за праве! Недуже» («До М. Лисенка»). У віршах І. Стешенка закликів до праці значно більше, і це сприймається вже як рецидив народницької лірики, герой якої культивував почуття самозречення і жертвності: «Та ти знаєш, що тра працювати, І працюєш, оскільки є сили» («Думка журна за думкою плине», «До праці підемо ураз: У нас до праці звикли руки» («А ну, юнаки, йдім до зброї»), «...Знов до праці швидкіш, Не складаймо натруджені руки» («День зайнявся золотий...»), «До праці знов зведи невтомні руки» («Коли в тобі з розвагою тяжкою...»), «Станьте ж до праці, ратаїготовії, Встаньте, чека вас народ!» («Фрази, змагання та розбрат неспинений...»), «До праці ж молодь, разом з нами, Щоб швидше стала щастя мить!» («Нам стояли скелі на путі»), «Гей, друже мій, хутчій же до роботи! Прийшла доба, – складать не можна рук» («Зайнявся день...»).

Віра в життєдайну силу поетичного слова пронизує творчість і М.Старицького, і І. Стешенка. Поет має пробуджувати людську гідність, переконує І. Стешенко, бути відповідальним за долю народу, за всі несправедливості цього світу: «...із якою б страшною охотою Ліг я за вас всіх в труну!» («Хвора»); він саможертвовно прагне «віддати життя за скривджених людей!» («Не раз, коли таємні зорі ночі»). Тут відчутний вплив поезії М. Старицького «В грудях вогонь, холодне повівання», ліричний герой якої, знаючи, що його слово надихатиме сучасників і після смерті, пафосно заявляє: «О, коли так, – в обіймища холодні Хоч зараз ляжу у труну!». Така позиція громадянської активності митця була загалом характерна для української поезії цього періоду, що, на думку М. Ткачука, «базується на філософії позитивізму й романтичних концепціях поезії як святого діла» [Ткачук, 7]. Ліричний герой поезії І. Стешенка «Нащо співать? Що порив твій поможе» переконаний: «Коли ж усі народні уми, Розборкані наукою й струною, Прокинуться од світової тьми», – тоді визнають і поетичне слово, уміць якого беззастережно вірив автор (перегук із поезією М. Старицького «Заспів до «Мазепи»): «Доспіє й наш на ниві колос, І розітнеться дужчий голос У пісні вільній та дзвінкій, й покотять скрізь живі акорди, неначе хвилі пишні, горді на синій обширі морській. Долине всюди рідне слово,

розбурка нас і ми наново Життям людським заживемо». Поет має бути борцем – наказує М. Старицький: «Не бійся вражої наруги; З святим вогнем лети туди, Де панування скрути, туги та віковичної біди», і, хоч його може зупинити смерть, лише так він заслужить на славу і любов» («До поета»). Дійсність обмежує тематику його творчості: «Не про кохання, не про рай Поспівче, голосно співай» – поетичне слово має розважати, співчувати, додавати відвагу душі. У І. Стешенка теж є вірш-послання з такою самою назвою, де виразний мотив: поет – особлива людина («Поет не син юрби простої... Ніщо для нього біль і тьма!»). Але тема поета і поезії, місця поета в суспільстві у нього осягається по-новому – йдеться про те, що і в моменти натхнення, емоційного піднесення слід не замикатися в ілюзорному світі, не втікати від дійсності:

*Ти, рідний поете, у щасті високім,
Зазнавши невідомий рай,
Про люд безталанний з їх горем глибоким
Ніколи думок не лишай!*

У спадщині М. Старицького значно більше, ніж у І. Стешенка, пейзажної лірики, і найчастіше в ній досягнута «гармонійна єдність життя типово української розкішної природи і поетичного переживання ліричного героя» [6, с. 200]. І. Стешенко теж за допомогою пейзажу передає почуття і переживання ліричного героя, який розуміє природу як всезагальний одухотворений універсам, здатний відчувати й мислити. В основі його пейзажних малюнків – ідея внутрішньої близькості природи й людини («Зайнявся день», «Етер горить від пишного осяння», «Не раз, коли таємні зорі ночі», «Покій кругом панує непорушний») і водночас контраст між ними («Навесні», «Блискучий день погаснув у блакиті», «Все оживає, все в світлі хвилюється»). Варто порівняти вірші М. Старицького «Вечір» та І. Стешенка «Блискучий день погаснув у блакиті». У першого маємо традиційний опис вечора: до зорових образів (зірочка, садочок, сутінки, туман, калина, бузок) додаються слухові («щось гуде струною», далі заспівав соловейко, залунала пісня). На цю красу зреагувало змучене серце ліричного героя, яке прагне «тихої розмови, Щирого братання, Вірної любові». У І. Стешенка до вишуканого пейзажу долучається «таємних мрій небачена зграя», вплетено

соціальні рефлексії («Божиста ніч! Весь світ замер, не дише... І навіть зло затихло, – та не все» і роздуми про контрасти між красою природи і станом душі, яка в чарах вечірнього спокою «вбача лиш крок нудьги нової!» Як і в поезії М. Старицького 70-90-х рр., у І. Стешенка зміщуються акценти теми «людина – природа», порушується романтичний взаємозв'язок між ними. У М. Старицького: «Але ця природа красна І байдужа, і німа. Невпросима, невмолима» («Зорі, зорі, ясні очі»), у І. Стешенка: «І чим більш весь край пишає Наче воля молода, Тим гостріш душа смутная В'яне, гасне та рида» («Навесні»). Майже скрізь у пейзажі І. Стешенка втручається філософське осмислення сенсу життя, причетності до незбагненої таїни всесвіту, недоступність пізнання її розумом («Хитаючись край берегів сріблястих», «Затихло все. Південна спека владна», «Сон» та ін.). Ліричний герой пізньої поезії наодинці з природою теж відчуває її «велику таїну», її краса й гармонія пробуджує бажання «збагнуть, обнять неосяжне, проглянути в кінечне щастя миру» («Як урочисто тут, замовк величний бір»), що характерно для неоромантичної поезії зламу ХІХ-ХХ ст.

У поезії М. Старицького часто лунають життєствердні, бадьорі заклики, для його поезії характерна «загальна оптимістична настроєність» [6, с. 207]: «То ж заспіваймо ж ми псалом братерства. Рівності, свободи! Угору ж стяг, а світоч – в руки, І, що б не сталося – вперед під гаслом правди і науки Хай всяк жене, а ви любіть Свою знесилену родину Й за неї сили до загибуні І навіть душу положіть» («До молоді»), «Добувайте ж, браття, сили, гойте знанням темні очі» («Темрява»), «На прю! Без ляку і зневіри – За правду, волю, за наш край!» («На прю!»), «Гайда в поле!» («Нива»). У І. Стешенка, представника іншого покоління, ліричний герой часто переживає тугу, скорботу, безнадію, розпуку – маємо весь «набір» трагічного світобачення, характерний для тогочасної модерністичної атрибутики. Але безнадія і приреченість іноді змінюється закликами до дії: «Хай на смерть нам крячуть круки, – Смерть од волі та простору... Байдуже! На промінь муки, Віри повні, ліньмо вгору!» («З новим роком»). Поряд з мінорними настроями з'являється надія, що «після гвалту бори, після торжеств і диких оргій тьми Впадуть умить злоби та кривди гори І рай чеснот повстане між людьми!», що «люд

вквітчавсесвітня любов», («Віра»), що «Кривду все ж поборе Хоч прийшлий рід в щасливішій труді!» («Втомивсь мій дух»).

У М. Старицького значно більше, ніж у І. Стешенка, зразків інтимної лірики. О. Камінчук зазначає, що в М. Старицького поєднуються розмежовані поняття «кохання – пристрасті і любові – етичного почуття» [5, с. 17]. Він передавав найтонші нюанси людських почуттів на етапі їх зародження, розквіту згасання («Ждання», «Виклик», «Мій рай», «На озері», «Не сумуй, моя зірко кохана» та ін.). У І. Стешенка переважають журливі, зболені інтонації, поезії сповнені самозреченого почуття, туги за втраченим. Слідом за М. Старицьким («Коли ми уперше кохались») І. Стешенко передає спогади про перше кохання («Воно – звичайно почалося»). «Ясні зорі», «небесні пісні», «мрія свята, дорога» (М. Старицький) перегукуються з почуттями ліричних героїв І. Стешенка, для яких кохання гіперболізовано обнімає весь світ, воно почалося «...дзюркотінням чистих мрій В душі, засипаній квітками, Де щастя в ризі голубій Блищало любо нам зірками». З плином літ про нього залишаються лише спогади, елегантний смуток за втраченим: «Тріпочеться серце від жалю, Що годі вернути назад» (М. Старицький), «І жаль, що серцю воріття Знайти не може розум щирий» (І. Стешенко).

Висновки. Отже, лірика обох поетів відобразила їхній час і суспільство, утверджувала ідеал людини суспільно активної, небайдужої, вразливої до несправедливості у світі, до людських страждань, і водночас – до краси природи і таємниці кохання. Життєві і творчі біографії митців, їхня поетична спадщина надають широке поле для глибших компаративних досліджень. Представники різних поколінь: поет-класик і представник «другого ешелону» мають багато спільного. Пояснюється це не лише родинними зв'язками і повсякденними контактами, а й тим, що І. Стешенко продовжив і розвинув традиції М. Старицького – визнаного поета, художнє мислення якого повсякчас розвивалося, вбирало в себе нові естетичні тенденції. На прикладі порівняння їхньої творчості спостерігаємо, що на зламі століть «паралельно з новаторськими тенденціями існує тяглість спадкоємних традицій» [26, с. 8]. Звичайно, не можна обмежитися констатацією лише авторитетного впливу, моментів учнівства, наслідування. Але в поезії І. Стешенка перегуки, аналогії з творами М. Старицького, очевидно, найпомітніші, і не всі з них

можна пояснити зовнішніми впливами – на творчості кожного, без сумніву, позначилися і загальні «віяння часу». Їхня поезія розвивалася, спираючись на сильну романтичну національну традицію через засвоєння і трансформацію елементів різних стильових систем (неокласицизму, неоромантизму, символізму), які утверджувалися в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Александрова Г. А. «Немов обірвана струна...» (поезія Івана Стешенка) / Галина Александрова // Дивослово. – 2015. – № 5. – С. 50-56.
2. Бондар М. Інтертекстуальні горизонти творчої діяльності Михайла Старицького: рецепції, інтерпретації, трансформації / Микола Бондар // Михайло Старицький як творча особистість: зб. пр. наук. конф. «Творча індивідуальність Михайла Старицького в українському культурологічному контексті ХІХ–ХХ століть», 11-12 трав. 2010 р. / Ін-т л-риім. Т. Г. Шевченка НАН України [та ін.]; [редкол.: Бернадська Н. І. та ін.]. – Черкаси: Чабаненко Ю. А. [вид.], 2010. – С. 30-82.
3. Євшан М. Українська муза: поетична антологія, історична хрестоматія од початку до наших днів. Під редакцією Олекси Коваленка. Київ, 1908, 1280 с. / Микола Євшан // Критика. Літературознавство. Естетика (упорядкування, передмова, примітки Наталії Шумило). – К.: Основи, 1998. – С. 519-520.
4. Зеров М. Літературна позиція Старицького (в двадцять п'яти роковини смерті) / Микола Зеров. Українське письменство / Микола Сулима (упоряд.). – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – С. 664-679.
5. Камінчук О. А. Художній дискурс української поезії кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Ольга Камінчук. – К.: Педагогічна преса, 2009. – 349 с.
6. Левчик Н. В. Традиційне й нове в стилі М. П. Старицького / Н. В. Левчик // Індивідуальні стилі українських письменників ХІХ – початку ХХ століття. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 198-232.
7. Поліщук В. Михайло Старицький і Тарас Шевченко: рецепція теми у критиці. Генеалогічні лінії класиків / Володимир Поліщук // Михайло Старицький: постать і творчість. Зб. праць Всеукраїнської наукової конференції, Черкаси, 12-13 трав., 2004 р. / Редкол. Поліщук В. Т. (відп. ред.) та ін. – С. 11-24.
8. Поліщук В. «Відома-невідома» проза Михайла Старицького // У пошуках «слова та правди і волі...»: (до 170-річчя від дня народження М. П. Старицького): наук.-допом. біобібліогр. покажч. / уклад.: В. Адешелідзе, Л. Т. Демченко. – Черкаси: ОУНБ, 2010. – С. 10-33.
9. Поліщук Я. Між романтизмом і реалізмом. Історичний проект Михайла Старицького на тлі критики стереотипів / Ярослав Поліщук // Михайло Старицький: постать і творчість. Черкаси, 2004. – С. 21-35.

10. Пчилка О. Михайл Петрович Старицкий. (Памяти товарища) / О. Пчилка // Киевская старина. – 1904. – Т. 84. – № 5. – С. 400-449.
11. Старицкий М. П. Твори: в 6 т. Т.1: Поетичні твори. Оригінальніпоетичні твори. Переклади та переспіви / Михайло Старицький. Упоряд., приміт. О. І. Гончар; Передмова Л. С. Дем'янівська. – К: Дніпро, 1989. – 543 с. 12. Старицький М. П. Твори: в 6 т. Т.6: Оповідання. Статті. Автобіографічні твори. Вибранілисти / Михайло Старицький; Упоряд., приміт. Л.С. Дем'янівська. – К.: Дніпро, 1990. – 831 с.
13. Стешенко И. М. Чернявский. – Донецькисонеты. Бахмут. 1898 // Киевская старина. – 1898. – № 5. – С. 61.
14. Стешенко И. Новейшаяукраинскаяпоэзия / И. Стешенко // Научноеобозрение. – 1902. – №12. – С. 36-55.
15. Стешенко І. М. Старицький як поет / Ів. Стешенко // ЛНВ. – 1914. – Т. 65. – Кн. 3-4. – С. 40-46.
16. Стешенко І. Мих. Петр. Старицький в історії українського відродження / Ів. Стешенко // Сяйво. – 1914. – Квітень. – С. 117-121.
17. Стешенко І. Твори. Переклади. Вибране листування / Іван Стешенко / Упор. та автор біограф. нарису Г. В. Титаренко, післямова Г. А. Александрової. – Полтава, 2013. – 628 с.
18. Стешенко О. Яснийпам'ятітовариша / Оксана Стешенко // Радянське літературознавство. – 1938. – № 2-3. – С. 101-111.
19. Тетеріна О. Михайло Старицький: інонаціональний художній досвід у розвитку української літератури / Ольга Тетеріна // Михайло Старицький як творча особистість. – Черкаси, 2010. – С. 94-105.
20. Титаренко Г. «На гострому сірому камені блиснуло щось, наче племін» / Григорій Титаренко // Іван Стешенко. Твори. Переклади. Вибране листування. – Полтава, 2013. – С. 7-64. 21. Ткачук М. Українська поезія останньої третини ХІХ століття: основні тенденції розвитку й естетична стратегія. – Т., ТДПУ, 1998. – 80 с.
22. Тулуб О. О. Іван Стешенко. 1873-1918 (Спомини і матеріали) / Олександр Тулуб // Україна. – 1929. – Грудень. – С. 92-104.
23. Франко І. Адам Міцкевич в українській літературі / Іван Франко. Зібр. творів: у 50 т. – К.: Наук. думка, 1976-1986. – Т. 26. – 1982 (далі цитуємо за цим виданням, вказуючи том і рік). – С. 384-390.
24. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ в. / Іван Франко. – Т. 41. – 1984. – С. 471-529. 25. Франко І. Михайло П[етрович] Старицький / Іван Франко. – Т. 33. – 1986. – С. 230-277.
26. Шумило Н. Під знаком національноісамобутності: українськахудожня проза і літературна критика кінця ХІХ-поч. ХХ ст./ Наталя Шумило. – К.: Задруга, 2003. – 354 с.

Одержано редакцією – 22.09.2015

Прийнято до публікації – 10.12.2015

Summary. *Aleksandrova G. Myhaylo Staritskyi and Ivan Steshenko: family and creative relations.* The article reviews evidence of direct contacts between the acknowledged classic of Ukrainian literature Starytskyi Mychaylo (1840-1904) and banned by the Soviet authorities and now little-known writer, Oksana's husband, daughter of Starytskyi, Ivan Steshenko (1874-1918) based on letters, comments, memories, literary critical articles that prove that creativity M. Staritskyi left a significant imprint on the formation of civic, artistic and aesthetic principles of I. Steshenko, influenced the formation of his as a poet. It is noted that contact-tracing genetic relationships between the works of these two writers, particularly in the field of poetry today is important, as it will provide an opportunity to understand the extent and quality of assimilation by I. Steshenko traditions of Starytskyi, it is important to determine the aesthetic value of Ukrainian poetry of the late XIX - early XX century and phenomena of continuity within the national literature. It is compared their civil, pastoral and intimate lyrics, indicating that I. Steshenko continued and developed the tradition of Staritskyi. Although artists from various literary «ranks», but their poetry has a lot in common, represents problem-thematic and aesthetic-expressive seeking limits of XIX - XX centuries, syncretism style trends clearly describes the characteristics of creative thinking the designated epoch.

Keywords: poetry, lyrical hero, theme, image, style, contact-genetic connections, influence, literary tradition, comparison.